

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA MUSTAQIL SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGATISH METODIKASI

Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, magistrant

Kirgizov Nuriddin olimjonovich

Maslaxatchi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23324477>

Annotasiya: Maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarini o‘qitishning maqsad va vazifalar foydalaniladigan texnik vositalar haqida fikr yuritiladi

Kalit so‘zlar: Maktab, boshlang‘ich sinflar, darslarda texnologiyalardan unumli foydalanish, o‘qituvchi usuli, ko‘rgazmalar, tarqatmalar, texnik vositalar, multimedia ilovalari

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini o‘rgatish muhim metodik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki o‘quvchilar nutqida qo‘llanadigan so‘zlarning ma‘nosi, shakli va gapdagi vazifasini anglash orqali to‘g‘ri va ravon fikr bildirishni o‘rganadilar. Mustaqil so‘z turkumlari tarkibiga ot, sifat, son, olmosh, fe‘l va ravish kiradi. Bu so‘zlar o‘zining mustaqil lug‘aviy ma‘nosiga ega bo‘lib, gapda ma‘lum bir so‘roqqa javob bo‘ladi va muayyan vazifani bajaradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga so‘z turkumlari haqida tushuncha berishda mavzuni sodda, aniq va hayotiy misollar asosida tushuntirish lozim. Masalan, “daftar”, “kitob”, “maktab”, “o‘quvchi” so‘zlari shaxs yoki narsaning nomini bildiradi va “kim?”, “nima?” so‘roqlariga javob bo‘ladi. “Achchiq”, “shirin”, “chiroyli”, “katta”, “kichik” kabi so‘zlar narsaning belgisini ifodalaydi. “Besh”, “uch”, “o‘nbir” so‘zlari esa narsaning sanog‘i yoki tartibini bildiradi. Bunday misollar bolalarga mavzuni kundalik hayot bilan bog‘lab tushunishga yordam beradi.

Ot shaxs, narsa, joy va hodisa nomini bildiradi. U “kim?”, “nima?” so‘roqlarga javob bo‘ladi. Sifat predmetning rang-tusi, hajmi, shakli, maza - tamini, xil - xususiyati va holatini bildiradi hamda “qanday?”, “qanaqa?” so‘roqlariga javob bo‘ladi. Son predmetning miqdori yoki tartibini ko‘rsatib, “necha?”, “qancha?”, “nechanchi?” so‘roqlariga javob bo‘ladi. Ushbu belgilarni tushuntirishda o‘quvchilarga predmetlarni ko‘rsatish, ularni ta‘riflatish va sanatish samarali natija beradi.

Olmosh ot, sifat yoki son o‘rnida qo‘llanadigan so‘z turkumidir. “Men”, “sen”, “u”, “biz”, “siz”, “ular” kabi so‘zlar shaxs o‘rnida ishlatiladi. Fe‘l shaxs yoki predmetning harakati va holatini bildiradi. U “nima qildi?”, “nima qilyapti?”, “nima qiladi?” kabi so‘roqlarga javob bo‘ladi. Ravish esa harakatning qanday, qachon yoki qayerda bajarilganini bildiradi. “Tez”, “sekin”, “bugun”, “yuqorida” kabi so‘zlar ravishga misol bo‘la oladi. Bu tushunchalarni bir-biridan ajratishda so‘zning ma‘nosi va beriladigan so‘rog‘iga e‘tibor qaratish kerak.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda izchillik tamoyiliga amal qilish katta ahamiyatga ega. Dastlab o‘quvchilarga ot va fe‘l kabi mazmunan tushunish oson bo‘lgan turkumlar o‘rgatiladi. Keyinchalik sifat, son, olmosh va ravish haqida ma‘lumot beriladi. Har bir yangi mavzu avvalgi bilimlar bilan bog‘lanib borilsa, o‘quvchilar so‘z turkumlari o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklarni yaxshiroq anglaydilar. Masalan, ot o‘rganilgandan so‘ng sifat yordamida otning belgisi

ifodalanishi ko‘rsatiladi: “daftar” - ot, “qizil daftar” birikmasida esa “qizil” – sifat kabi misollar orqali tushuntiriladi.

Ko‘rgazmalilik tamoyili mavzuni oson va qiziqarli o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Rasm, predmet va rangli belgilar yordamida so‘z turkumlarini farqlash mumkin. Masalan, otlar ko‘k, sifatlar yashil, fe‘llar qizil rang bilan belgilansa, o‘quvchilarning ko‘rish xotirasi rivojlanadi. Shuningdek, rasmlar asosida “Bu nima?”, “U qanday?”, “Nechta?”, “Nima qilyapti?” kabi savollar berish orqali bolalar so‘zlarni turkumlarga ajratishni amaliy tarzda o‘rganadilar.

O‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari ham albatta hisobga olinishi lozim. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar ko‘proq ko‘rish, eshitish, harakat va o‘yin orqali bilimni yaxshi o‘zlashtiradilar. Shu sababli dars davomida uzoq nazariy tushuntirishlardan ko‘ra, qisqa izoh, amaliy mashq va harakatli faoliyatlarga ustunlik berish kerak. O‘quvchilarning e‘tibori tez chalg‘ishi mumkinligi sababli darsda mashg‘ulot turlarini almashtirib borish samarali hisoblanadi.

Dars jarayonida samarali metod va mashqlar

Boshlang‘ich sinflarda so‘z turkumlarini o‘rgatishda savol-javob metodi eng qulay va samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu metod orqali o‘qituvchi o‘quvchilarni mavzuga jalb qiladi, ularning avvalgi bilimlarini aniqlaydi va yangi xulosaga olib keladi. Masalan, “Daraxt” so‘ziga “nima?” so‘rog‘i beriladi. “Yashil daraxt” birikmasida esa “yashil” so‘ziga “qanday?” so‘rog‘i qo‘yiladi. “Daraxt o‘sdi” gapida “o‘sdi” so‘zi “nima qildi?” so‘rog‘iga javob bo‘lishi aniqlanadi.

Kuzatish metodi orqali o‘quvchilar predmet, rasm yoki hodisani ko‘rib, unga mos so‘zlarni topadilar. Masalan, o‘qituvchi sinf xonasidagi buyumlarni ko‘rsatadi. O‘quvchilar ularning nomini, rangini, sonini va holatini aytadilar: “doska”, “oq”, “ikkita”, “toza” kabi. Shu tariqa bir predmetga oid turli so‘z turkumlari o‘zaro bog‘langan holda o‘rganiladi. Kuzatish bolalarning diqqatini rivojlantiradi va so‘z ma‘nosini aniq tasavvur qilishiga yordam beradi.

Taqqoslash metodi ham so‘z turkumlarini farqlashda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga “katta-kichik”, “tez-sekin”, “bir-ikki”, “bola-bolalar” kabi so‘zlar berilib, ularning ma‘nosi va vazifasi qiyoslanadi. Taqqoslash davomida o‘quvchilar so‘zlarning nimani bildirishi, qaysi so‘roqqa javob bo‘lishi va gapda qanday vazifa bajarishini aniqlaydilar. Guruhlash metodida esa berilgan so‘zlar ma‘nosiga va so‘rog‘iga ko‘ra alohida guruhlariga ajratiladi. Masalan, “kitob, daftar, ruchka, chiroyli, yugurdi, besh, men, sekin” so‘zlari turkumlarga bo‘linadi.

Dars jarayonini matn va gaplar asosida tashkil etiladigan mashqlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmaga aylantiradi. Bunda dastlab sinflar kesimi jarayonida o‘quvchining yoshiga qarb qisqa gaplardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan: “Qushlar issiq o‘lkalardan uchib ketdi.” O‘quvchilar ushbu gapdan ot, sifat, fe‘l yoki boshqa so‘z turkumlarini topadilar. Keyinchalik so‘z turkumlari ko‘proq qatnashgan kichik matnlar bilan ishlanadi. O‘quvchilarga matnni o‘qish, so‘zlarni belgilash, ularni jadvalga joylashtirish va har bir guruhga mos so‘roq berish topshiriladi.

Dars davomida so‘zlarni turkumlarga ajratish mashqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish ahamiyatli sanaladi. Avval o‘quvchilarga tayyor so‘zlar berilib, ularni guruhlash taklif qilinadi. Keyin gap ichidan kerakli so‘zlarni topish, undan so‘ng mustaqil ravishda ma‘lum bir turkumga oid so‘zlar yozish topshiriladi. Masalan, “Ot turkumiga oid

beshta so‘z yozing”, “Sifatlar ishtirokida gap tuzing”, “Fe‘llarni topib, ularga so‘roq bering” kabi topshiriqlar o‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatadi.

Rasm asosidagi mashqlar ayniqsa boshlang‘ich sinflarda yaxshi samara beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tabiat manzarasi, oila, maktab yoki hayvonlar tasvirlangan rasmni ko‘rsatadi. O‘quvchilar rasmda ko‘rgan predmetlarini otlar bilan, ularning belgilarini sifatlar bilan, bajarilayotgan harakatlarni fe‘llar bilan ifodalaydilar. Masalan, “yashil kitob”, “uchta qush”, “bola yuguryapti” kabi birikma va gaplar tuzadilar. Bu mashq so‘z turkumlarini nutqiy vaziyatda qo‘llashga yordam beradi.

Jadval va kartochkalardan foydalanish darsni tartibli va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Jadvalning bir ustuniga so‘z, ikkinchi ustuniga so‘roq, uchinchi ustuniga esa so‘z turkumi yozilishi mumkin. Kartochkalarda alohida so‘zlar yoki gaplar beriladi. O‘quvchilar kartochkalarni tegishli guruhga joylashtiradilar. Bunday faoliyat davomida ular nafaqat bilimlarini namoyish etadilar, balki o‘zaro hamkorlik qilishni ham o‘rganadilar.

Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi. “So‘zni top”, “Kim tez o‘qiydi?”, “Zanjir”, “So‘zlar savati”, “Turkumini aniqlang” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, “So‘zlar savati” o‘yinida o‘quvchilar berilgan so‘zlarni ot, sifat, son, olmosh, fe‘l va ravish savatchalariga ajratadilar. “Zanjir” o‘yinida esa bir o‘quvchi ot aytadi, ikkinchisi shu otga mos sifat, uchinchisi fe‘l qo‘shadi. Natijada “quvnoq bola kuldi” kabi gap hosil bo‘ladi.

So‘z turkumlarini o‘rgatish faqat so‘zlarni yodlash bilan cheklanmasligi kerak. Ular o‘quvchilarning nutqiy faoliyati bilan uzviy bog‘lanishi lozim. O‘quvchilar o‘rgangan so‘zlari yordamida gap tuzishlari, savollarga javob berishlari va kichik matn yaratishlari kerak. Masalan, “Bahor keldi” mavzusida o‘quvchilar ot, sifat, fe‘l va ravishlardan foydalanib, bir necha gap tuzadilar: “Bahorda chiroyli gullar ochiladi. Qushlar sayraydi. Bolalar quvonch bilan o‘ynaydilar” kabi misollar orqali tahlil qilinadi.

Gap tuzish mashqlarida o‘quvchilarga tayanch so‘zlar berish mumkin. Masalan, “maktab, katta, boradi, har kuni, o‘quvchi” so‘zlari asosida “O‘quvchi har kuni katta maktabga boradi” kabi gap tuziladi. Keyingi bosqichda o‘quvchilar rasm yoki mavzu asosida mustaqil matn yaratadilar. Bunday mashqlar so‘z turkumlarini to‘g‘ri qo‘llash bilan birga, gap qurilishi, izchil fikrlash va ijodiy yondashuvni ham rivojlantiradi.

O‘quvchilar bilimini mustahkamlash va baholash

O‘quvchilarning mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini aniqlash uchun mustaqil topshiriqlardan foydalanish lozim. Bunday topshiriqlar o‘quvchining faqat qoidani yod olganini emas, balki uni amalda qo‘llay olishini ham ko‘rsatadi. Masalan, o‘quvchiga berilgan gapdan ot, sifat va fe‘llarni topish, ularning tagiga turlicha chiziq chizish, so‘rog‘ini aniqlash va jadvalga yozish topshiriladi. Bu orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchining individual bilim darajasini baholashi mumkin.

Mustaqil ishlar mazmuni o‘quvchilarning imkoniyatiga mos bo‘lishi kerak. Ba‘zi o‘quvchilarga tayyor so‘zlarni turkumlarga ajratish kabi sodda topshiriqlar berilsa, bilim darajasi yuqori o‘quvchilarga gap tuzish yoki kichik matn yaratish vazifasi beriladi. Topshiriqlarni tabaqalashtirish har bir o‘quvchining darsda faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda o‘z kuchiga ishonch va mustaqil ishlash ko‘nikmasi shakllanadi.

Ijodiy mashqlar so‘z turkumlaridan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish ko‘nikmasini rivojlantiradi. O‘quvchilarga “Mening oilam”, “Kuz fasli”, “Maktabimiz bog‘i”, “Sevimli hayvonim” kabi mavzularda kichik matn yozish taklif etiladi. Matnda kamida ma‘lum miqdorda ot, sifat, son va fe‘l qatnashishi shart qilib belgilanadi. Ish yakunida o‘quvchilar o‘z matnlaridan so‘z turkumlariga misollar topib, ularni izohlaydilar.

Ijodiy topshiriqlarning yana bir turi - berilgan gapni kengaytirishdir. Masalan, “Bola o‘qidi” gapiga sifat, son va ravish qo‘shib gap tuzish mumkin. Shuningdek, tushirib qoldirilgan so‘zlarni mos so‘z turkumdagi so‘zlar bilan to‘ldirish, bir so‘zni turli gaplarda qo‘llash va rasmdan foydalanib hikoya tuzish ham samarali mashqlardir. Bunday faoliyat o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytiradi.

Test topshiriqlari bilimlarni tezkor aniqlash uchun qulay vositadir. Testlarda so‘zning qaysi turkumga mansubligini topish, mos so‘roqni belgilash, gapdagi fe‘l yoki sifatni aniqlash kabi vazifalar beriladi. Biroq baholash faqat test bilan cheklanmasligi kerak. Chunki test o‘quvchining amaliy nutqini va ijodiy fikrlashini to‘liq ko‘rsatib bermaydi. Shu sababli test natijalari boshqa nazorat shakllari bilan birgalikda tahlil qilinishi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda bo‘limlar yakunida diktantlar olish so‘z turkumlarini mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilarning imlo savodxonligini ham oshiradi. O‘qituvchilarga mustaqil so‘z turkumlari faol qatnashgan kichik matnni o‘qib beradi. O‘quvchilar uni yozadilar, keyin matndan ma‘lum turkumga oid so‘zlarni topib belgilaydilar. Masalan, otlarning tagiga bir chiziq, sifatning tagiga ikki chiziq, fe‘llarning tagiga to‘lqinli chiziq chizish mumkin. Bu usul nazariy bilimni yozma nutq bilan bog‘lashga yordam beradi. Dars jarayonida lug‘at ishi ham muhim metodik vosita hisoblanadi. O‘quvchilar yangi so‘zlarning ma‘nosini izohlaydilar, ularga mos so‘roq beradilar va turkumini aniqlaydilar. Kam ishlatiladigan yoki ma‘nosi o‘quvchilarga notanish so‘zlar bilan gap tuzish topshirig‘i beriladi. Natijada bolalarning lug‘at boyligi ortadi, so‘z ma‘nosini anglash va undan o‘rinli foydalanish qobiliyati rivojlanadi. Lug‘at ishini rasmlar, sinonim va antonimlar bilan bog‘lash yanada yaxshi natija beradi.

Amaliy topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini hayotiy vaziyatlarda namoyon etadilar. Masalan, “Sinf xonasida”, “Uyda”, “Bog‘da”, “Mehmon kutishda” kabi vaziyatlar asosida suhbat tuzish mumkin. O‘quvchilar suhbat davomida ot, sifat, son, olmosh, fe‘l va ravishlardan foydalanadilar. O‘qituvchi esa ularning so‘zlarni to‘g‘ri tanlashi, gapda o‘rinli qo‘llashi va grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishiga e‘tibor beradi.

Baholash jarayonida faqat xatolarni ko‘rsatish emas, balki o‘quvchining yutug‘ini ham ta‘kidlash muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rag‘batlantirishga ehtiyoj sezadilar. “Barakalla”, “Yaxshi fikr”, “To‘g‘ri topding”, “Yana bir bor tekshirib ko‘r” kabi muloyim va qo‘llab-quvvatlovchi so‘zlar bolalarni faolroq ishlashga undaydi. Baholash aniq mezonlar asosida olib borilsa, o‘quvchi o‘zining nimani yaxshi bajargani va qaysi jihat ustida ishlashi kerakligini tushunadi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini o‘rgatish izchil, amaliy va qiziqarli tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Nazariy tushunchalar soddagina misollar, ko‘rgazmali vositalar, savol-javoblar, o‘yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan mustahkamlanishi kerak. O‘quvchilar so‘z turkumlarini faqat ajratibgina qolmay, ulardan og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri foydalanishni ham o‘rganishlari lozim. Ana shundagina ona

tili darslari o‘quvchilarning grammatik bilimini, nutqiy faolligini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradigan samarali ta‘lim jarayoniga aylanadi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 7 fevralda „O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi“ to‘g‘risidagi farmonida_2017; PF-4947sonli
2. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2022. – 354 b.
3. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.
4. X.G‘ulomova, SH.Yo‘ldasheva 4-sinf ona tili darsligi Toshkent o‘q.nashriyoti 2020y
5. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa‘dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b.
6. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa‘dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.
7. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa‘dullo Quronov,. Ona tili va o‘qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b.